

Jour Fixe

2017. 06. 22.

Gárdos Judit

MTA TK SZI

Doktori értekezés összefoglalása

Tudáslétrehozás a mai magyar szociológiában. Egy esettanulmány

Célok

Tudományelméleti, tudományantropológiai disszertációm megfigyelési tárgya a saját diszciplínám, a szociológia. Egy amerikai eredetű módszerrel dolgozó szociológiai-politológiai kutatás első, 2005-ös magyarországi meghonosításáról írok; ez a módszer a *deliberative poll*, amelyet magyarítva „gondolkodtató közvélemény-kutatásnak” szoktak nevezni. Céлом megérteni, hogy egy alapvetően survey módszerű, de azon belül különleges kutatási eljárás, amely egyesíti magában a társadalomjobbító cselekvést és a tudományos társadalomkutatást, milyen viszonyt feltételez a saját módszerei által azzal, amit a vizsgálni kívánt világgént tételez, hogy hogyan történik a tudományos szövegben a magyarázat, valamint hogy milyen kutatói normatív álláspontok rajzolódnak ki.

Fő kérdéseim: Hogyan s milyen entitások jönnek létre a kérdőívyszerkesztés, az adatelemzés és a tanulmányírás során? Milyen keretben zajlanak az entitásokat termelő és értelmező folyamatok? Milyen hagyományokba illeszkednek az előítéletekkel kapcsolatos felmérések Magyarországon? Milyen tudományos magyarázatok találhatók a kutatók beszámolóiban? Mik a tudósok normatív elköteleződésai és a tudományos módszerek s eredmények közötti összefüggések?

A dolgozatom egyik célja az, hogy rámutassak a sokszor természetesnek vett módszertani előfeltételezésekre, magyarázási stratégiákra és kutatói automatizmusokra, valamint arra, hogy a normák milyen szerepet játszanak a kutatói gyakorlatok, az adatok létrehozása, az elemzés, az írás stb. során. Ehhez a vizsgált kutatáson kívül – kevésbé részletesen – más kutatások, esetemben survey-módszerű kutatási beszámolók (tanulmányok, cikkek) elemzéséhez is folyamodom. Továbbá, hogy az elemzett kutatást el tudjam helyezni a társadalmi, tudományos és politikai kontextusában, elmélettörténeti elemzéseket is folytatok; ide tartoznak a szociológia és a pozitívizmus kapcsolatáról, a magyarországi előítéletkutatások korai szakaszáról, valamint az elkötelezett szociológiáról szóló részek.

A statisztikai módszerek gyakorlati, empirikus vizsgálatával nagyon kevesen foglalkoznak, a nemzetközi tudományos térben sem találunk sok ilyesfajta munkát. Saját munkám fontos irányelve az, hogy ne vegyek adottnak, természetesnek, nem megkérdőjelezhetőnek semmit, ami az elemzésem fontos részévé válik: „Az ontológiai

megközelítés normatív szignifikanciája (...) azt kívánja, hogy az entitásokat magukat az ontológiai performativitás (*enactment*) egy formájaként fogjuk fel" (Woolgar – Lezaun 2013: 333). Az érdekel, hogy a magyar előítéletkutatásokkal foglalkozó szociológiai érvelés mögött meghúzódó, és a társadalomtudományos gyakorlatokat meghatározó tudományos tradíciókat és normatív motivációkat felmutassam, és leírjam, hogy ez utóbbiak pontosan milyen kölcsönös viszonyban állnak a kutatási gyakorlattal és a tudományos tények létrehozásával. Fontos aláhúznom, hogy megközelítésemből semmiképpen nem következik, hogy a tudományos adatok létrehozásának, az azok alapján születő szövegek, és a társadalomtudományos hagyományok performatív szempontú elemzése arra akarna kilyukadni, hogy a világ gyakorlatoknak, egymásnak ellentmondó szövegeknek esetleges kavalkádja.

A vizsgált kutatás bemutatása

A V. K. (vizsgált kutatás)¹ menetét három részre lehet bontani. Az első egy ezerfős, Magyarországra reprezentatív kérdőív 2005. nyár eleji lekérdezése volt, amelyben a kutatók a roma kisebbséggel kapcsolatos kérdéseket firtattak. Ezt követte néhány hónap múlva, ősszel, egy háromnapos „konferencia”, amelyen a korábban megkérdezett ezer fő körülbelül egyötöde vett részt, és ahol ez a mintegy 180 ember kiscsoportos beszélgetések során közös kérdéseket fogalmazott meg. A három téma, amelyekről szó esett ezeken a beszélgetéseken: a romák diszkriminálása, a szegénység és a szegregáció. A kérdéseket aztán plenáris üléseken tették fel politikusoknak, szakértőknek és tudósoknak, akik a kérdésekre felelve a résztvevőket a romákat sújtó egyenlőtlenségek okairól és mechanizmusairól, a diszkrimináció formáiról, a szociálpolitikai programokról, a többségi társadalom előítéleteiről stb. tájékoztatták. A konferencia résztvevői körében ezután másodszorra is lekérdezték az eredeti kérdőívet, és a két lekérdezés összehasonlításával próbálták következtetéseket levonni a konferencián elhangzottak hatásáról. Egy tanulmánykötet formájában jelentek meg az eredmények, amelyben szociológia szakos hallgatók vettek részt. A második lekérdezés után közvetlenül külön tévéműsorban disszeminálták a kutatási eredményeket.

A *deliberativ poll* magyar meghonosítói a magyarországi előítélet-kutatások prominens alakjai. Munkásságukban nagy részt tesz ki a cigányellenes előítéletek vizsgálata. Számos – főként kérdőíves – kutatást végeztek a magyarországi és a határon túli előítéletek felmérésére, ezért a V. K. kérdőívének elkészítése mondhatni rutinmunka lett volna számukra, ha nem kell alkalmazkodniuk az amerikai kutatótársak elvárásaihoz és javaslataihoz. Hiszen a magyar *deliberative poll* fontos alapvetéseiben tért el az amerikai modelltől; az amerikai modell fő célját egyik kitalálója így summázza: „A *deliberative poll* célja, hogy adalékokkal szolgáljon az aktuális szakpolitikai gondolkodáshoz”, hogy megmérje, az emberek hogyan változtatják meg szakpolitikai preferenciáikat, ha több információhoz jutnak és egymással vitatkoznak. A magyar kutatásvezetőt elsődlegesen viszont nem az egyének szakpolitikai preferenciáinak és tájékozottságának az összefüggése érdekelte, nem is volt célja, hogy befolyásolja a cigányokat érintő szakpolitikáról szóló vitákat. Ő az előítéleteket akarta gyengíteni.

¹ A vizsgált kutatóknak itt is meg szeretném köszönni, hogy lehetővé tették munkámat.

Módszerek

Kutatásom módszereit legfőképpen a tudományantropológiából kölcsönözöm. Végigkövettem a kutatást az első kérdőívkészítési megbeszélésektől kezdve az amerikai kollégákkal folytatott intenzív e-mailváltáson és konferenciabeszélgetéseken, a próbakérdőívvezésen és a végső kérdőív elkészítésén keresztül a háromnapos konferenciáig, és részt vettem az adatokat elemző egyetemi kutatószemináriumon. Lehetetlenség elemezni minden anyagot, amelyet a kutatásom során begyűjtöttem; disszertációmban vizsgálom az általam begyűjtött kutatási dokumentációt (az elektronikus levelezést, a honlapot, a rögzített telefonbeszélgetéseket, a résztvevők médiaszerepléseit, a kutatókkal folytatott interjúkat.), az adatmátrix különböző stádiumait, a számítógépes adatelemzés programozását, a munkaanyagokat és a létrejövő cikkek különböző változatait.

A kutatásom középpontjában a kutatói gyakorlatok elemzése áll. Ahhoz, hogy megértsük, hogyan dolgoznak a kutatók, empirikusan fel kell derítsük, hogyan történik praktikusan ez a munka. A lynchi ontográfiai megközelítésben (Lynch 2013: 444) a tudomány történeti és etnográfiai kutatása az egyes világcsinálási és világfenntartási gyakorlatok milyenségéről szól. Az ontográfia Lynch szerint nem indul ki egy általános világképből. Ez a fajta kutatás nem választja el élesen egymástól az episztemológiát és az ontológiát, tehát nem az vizsgálja, hogy a különböző kutatók, kutatási irányok, tudományágak, kutatói tradíciók, módszertani döntések mennyiben tudják jól vagy épp rosszul leírni a valóságot. Sokkal inkább azt vizsgálja, hogy a különböző kutatók, kutatási irányok, stb. milyen világokat tételeznek fel és a tudományos módszerek által és a tudományos munka eredményeképpen milyen valóságok jöhetnek létre / milyen jellemzőjű valóság megismerése lehetséges egyáltalán. Azon kategóriák létrejötte, amelyekben a kutatók gondolkodnak, és amelyek ezáltal kutatható jelenségekként definiálódnak, sokszor még a tudományantropológiai vizsgálatokat olvasva is rejtve marad. Az, hogy a használt kategóriák mögött milyen értelmezési stratégiák vannak, amelyek a fakticitást menedzselik (Mihic et al 2005: 480), szintén sokszor rejtve marad. A módszertani viták (mind kvantitatív, mind kvalitatív), amelyek kétségkívül szükségesek, azt általában nem eredményezik, hogy a tudósközösség a figyelmét az adatok *létrehozására* terelje. Gazdag és fontos módszertani viták zajlanak a társadalomtudományban, a magyarországi szociológia területén is. Saját munkám során az vezetett, hogy a heideggeri értelemben vett *fakticitást* megvizsgáljam; hogy mi a története és a létrejötte annak, amit adottnak veszünk, s úgy vélem, hogy a diszciplína hazai módszertani vitái erre mindezidáig kevésbé tértek ki.

Dolgozatom szemléletmódjában nem két elkülönült szféraként határozom meg a mérést, valamint az adatok prezentálását, hanem inkább megpróbálom azt elemezni, hogy e két terület gyakorlatai hogyan függenek össze, és mely közös kulturális mintázatok határozzák meg őket. A laboratórium mint kizárólagos elemzési terep, és az általam antropológiai módszerekkel megfigyelt kutatás viszont a saját kutatási kérdéseim megválaszolására túl szűknek bizonyult. Egyfelől igényem volt arra, hogy kontextusba helyezzem az általam közelről megfigyelt és elemzett kutatást, és a terepmunkám eredményének legalább néhány aspektusát más kutatások elemzésével kiegészítsem. Reményeim szerint ezáltal a terepmunkám érvényessége is megnő, hiszen egy fontos kutatási irányzat néhány központi és

közös sajátosságára sikerül rámutatnom. A terepemként szolgáló kutatás vezetőinek más műveit is elemzem. Ők maguk ezekre a munkákra a kutatás során viszonylag ritkán hivatkoznak expliciten; az egyik kivétel a sikeres romákról szóló kutatásuk volt, a másik pedig a kérdőívük összeállítása, ahol több, korábban már feltett kérdést használtak fel újra. Az általam részletesen elemzett munkájukkal sok hasonlóság mutatható fel több más publikációjukban, kutatásukban. A korábbi és későbbi kutatásaiknak és cikkeiknek elemzéséből egy homogén kutatói attitűd- és gyakorlatbeli mintázat rajzolódik ki. De hogy az elemzett kutatók munkásságán túlmutasson a munkám, az előítéletkutatások történetét, normatív szempontjait is bemutatom: rávilágítok arra, hogy az előítéletes „magyar” társadalom, az integrálódni vágyó kisebbség, az integrációt ellenző többség mint a kutatás menetét alapvetően meghatározó kognitív tartalmak már a korai magyarországi előítéletkutatásokban megjelennek. Mindezek által reményeim szerint annak megismerési kultúrájának (Knorr-Cetina 1999) felvázolása lesz munkám egyik eredménye, amelyben a magyar előítéletkutatások a 2000-es években mozognak.

Szociológia és pozitívizmus

Az amerikai szociológiát Steinmetz (2005b) szerint három hegemon pozíció jellemzi: az empiricista ontológia, a pozitivistá episztemológia, s a naturalizmus szcientista változata. Ez a fajta szociológia vált az egyetlen lehetséges szociológiává (Steinmetz 2005b: 277-278). A szociológia metodológiai pozitívizmusa magáévá tette a szcientista naturalizmust is, azt a vélelmet, hogy a társadalmi világot úgy lehet kutatni, mint a természeti világot. A szcientizmus pedig alapvetően befolyásolja a szociológia ontológiáját, episztemológiáját és metodológiáját is. Ezáltal a kvantifikáció, a kísérlet és az előrejelzés válik az elfogadott, az elvárt módszerré. Ezen ontológiai elképzelések miatt szociológusok sokszor nem veszik figyelembe a társadalmi struktúrák elméletektől, időtől és tértől való függését. A metodológiai pozitívizmus mint meg nem kérdőjelezett elképzelés egy sor következménnyel jár a szociológiában: könyvek helyett inkább cikkek jelennek meg, a táblázatos formákat preferálják a szöveges helyett. A személyes hang szubjektívnek hat, tehát kerülendővé válik, s a többszerzős művek is egyre gyakoribbá válnak (amely által úgymond a tudományos közösség beszél). Steinmetz a metodológiai pozitívizmus fő jellemzőjét abban látja, hogy a szociológusok átfogó törvényeket vagy szabályokat kutatnak. A szociológia egységesülése ezen felfogás szerint inkább az általánosan elterjedt módszereknek, és nem valamiféle közös elméleti irányultságnak, közös paradigmának vagy tudományos objektumnak köszönhető. A módszertani pozitívizmus megszilárdulását a 20. század második felében, amikor még korántsem hódított teret ennyire egyértelmű ezen irányzat, mint manapság, Steinmetz a fordizmushoz köti. A fordizmusnak számos, akár egymással vitatkozó meghatározása is lehet, viszont a módszertani pozitívizmus térnyerése szempontjából a regulációs elméletek megjelenése a mérvadó. A regulációs elmélet arra keres magyarázatot, hogy a kapitalista gazdaságban hogyan szabályozódik és stabilizálódik a gazdasági működés s a társadalom, s válik stabilá a tőkefelhalmozás rendszere. A fordizmust leíró regulációs elméletek plauzibilissé tették azt az elképzelést, hogy az emberi viselkedést törvények és szabályok irányítják (Steinmetz 2005b: 296), főleg a turbulens és kevésbé stabil két háború közötti

időszakhoz képest. Az aktorok atomizálnak tűntek és racionális cselekvőknek. A fordizmus által befolyásolt társadalomtudomány általános törvényeket keres, s a megismételhetőség, az értékmentesség, valamint az előrejelzés pedig fontos irányelvei (Steinmetz 2005b: 309). A szociológia ilyen szcientista felfogása jellemző a V. K.-ra is; a résztvevő kutatók úgy gondolták, hogy a tudomány mint egy semleges eszköz hozzájárulhat ahhoz, hogy a társadalom jobbra váljék. Azt akarták elérni, hogy a tudományos tudás „jobbá” (tehát a kutatók értelmezésében kevésbé előítéletessé) tegye a résztvevőket. A tudomány tehát az, ami a tévhitekből felszabadítja az embereket. A tudományos tudás közérthetővé tételének célja a tudomány demokratizálásának dewey-i ideáljához hasonlatos.

A szociológia szcientista felfogása is jellemző a V. K.-ra; az, hogy a kísérletek, az előrejelzések a tudományos cselekvés számára magától értetődő minták, s a tudományos módszertani tárház részét képezik. A V. K. ebből a szempontból igazi fordista kutatásnak tűnik: azt hivatott demonstrálni, hogy az előítéletek csökkenthetőek, ha több „információ”-hoz jut az egyén, ha találkozik előítéletének „tárgyával”, s beszélget vele. Az aktor egy alapvetően racionális cselekvő, akit meg lehet győzni észérvekkel (észérvek jelen esetben arra vonatkoznak, hogy a romák az előítéletek, a diszkrimináció s a jellemzően alacsony státusuk miatt vannak jelen hátrányos helyzetükben). A racionális cselekvő egy univerzális elmélet elemeként szerepel; a *deliberative poll* módszerének elképzelése szerint Amerikában, Európában, Ausztráliában is ugyanúgy működik az ember. A *deliberative poll* modellje a nyilvános viták által a közösség jólétére törekedő demokraciáfelfogást veszi alapul, tehát azt, hogy a demokrácia nem csupán egy kormányzási forma, amelyet előre meghatározott demokratikus procedúrák határoznak meg (Benhabib 1996b: 9; ő itt Habermasra utal), hanem egy létforma (Mouffe 1996). Egyértelműen kapcsolódik a szociológia korai korszakára jellemző, a társadalmi viszonyokat jobbítani szándékozó kutatói attitűdhöz (Némedi 2006); a munkásosztály szerepét, amely a szociológia megalakulásakor az egyik fontos kutatott csoport volt, s amelynek helyzetét javítani céloztak, a mai magyar szociológiában részben átvették a romák, akiket mint underclass, mint elnyomott, hátrányos helyzetű, előítéletektől sújtott csoportként írnak le. Ilyen értelmében a szociológiai tevékenykedés praktikus következmények megcélzása marxista keretként is értelmezhető. Ugyan az általam elemzett diskurzusban nemigen találunk osztálystruktúrára történő hivatkozást, az elnyomott, hátrányos helyzetű csoportok helyzetének jobbítására való törekvés egy klasszikusan baloldali normarendszerre utal, s ez egyértelműen beleilleszthető nem csak a marxista, de a mills-i, bourdieu-i szociológia hagyományába.

Helyi tudás és a kutatás

A kutatási folyamatok megfigyeléséből következtetve megállapíthatjuk, hogy a helyi tudáselemek két, egymástól eltérő kategorizációs rendet mutatnak: ezért állíthatjuk azt, hogy az amerikai és a magyar kutatócsoport két eltérő “világot vizsgál”. Erre néhány példa:

1. A szociálpolitikai preferenciákra irányuló kérdést² az amerikai kutatótársak ki akarták húzatni, mivel úgy látták, hogy a válaszlehetőségek összecsúsznak. Azzal érveltek, hogy a cigányok lehetnek fogyatékosok és/vagy munkanélküliek is, a sokgyermekesek egyúttal lehetnek határon túlról áttelepülők, stb. Viszont a magyar kutatók arra akarták használni a kérdéseket, hogy a szegénység oktételezésének számukra bevett kategorizációját, s végső soron a megkérdezettek előítéletességét mérjék (az ún. "belső", ill. "külső" okok, amelyek a személyes jellemvonásokra, ill. a társadalmi kirekesztésre/előítéletekre vonatkoznak). A különbség abból adódott, hogy (a magyar kollégák szerint) nem voltak az amerikai kollégák tudatában azoknak a diszkurzív mezőknek, amiben a lehetséges válaszok (őszerintük) elhelyeződnek és jelentést kapnak. Úgy tűnik, hogy a rászorulókat kategorizációjához kötődő lokális tudás a magyar kutatók számára evidens, és ezért nem problematizálják az átfedésnek a tisztán logikus gondolkodás szempontjából felmerülő kérdését.
2. Az informáltságot mérő kérdések egy másik gyökeres különbségre is fényt vetnek: ugyanaz a kérdés³ a két kutatócsoport szerint két különböző entitásra vonatkozik: előítéletekre, illetve objektívnek mondott információkra, semleges tudáselemekre. De ami még érdekesebb: úgy tűnik, hogy a világ azon szelete, amelyet a magyar, illetve amerikai kutatók vizsgálhatónak gondolnak, különbözik. Az amerikaiak szerint lehet semleges tudattartalmakat vizsgálni; amikor valaki pl. azt mondja, hogy a cigányok gyakrabban munkanélküliek, mint a többi ember, az az ő véleményük szerint egy tényállítás, amely lehet igaz vagy hamis. A magyar kutatók (legalább) egyike azt vallja, hogy ilyen semleges tudáselemek *nem léteznek*, hisz a cigányokkal kapcsolatos állítások és előítéletek szétbogozhatatlanul összefüggnek.

A két kutatócsoport konfliktusából egyértelművé válik, hogy teljesen más az azonosságok és hasonlóságok azon tere, amelyben a rászorultak definiálódnak, és alcsoportjaik meghatározódnak. Foucault (2000: 13-14) szerint egyáltalán nem evidens az, hogy egy társadalom hogyan osztályozza a dolgokat: pl. a rászorultak mint specifikusan magyarországi kategória egy többéves szociálpolitikai diskurzus része, a szűkös állami források megszerzéséért a nyilvánosságban is folyó küzdelem eredménye, tehát olyan helyi tudást képvisel, amellyel az amerikai kutatótársak -- a magyar kutatók szerint -- nem rendelkeztek. Vagy: a szociálpolitikai nézetek kutatható, külvilágbeli entitásként a V. K.-ban résztvevő magyar tudósok szerint nem léteznek, mert a szocializmus nyilvános politikai kultúrájában szociálpolitikáról nem folyt diskurzus. Hackinggel (2003) szólva: az, amit ma szociálpolitikának nevezünk, nyilván létezett a szocializmusban is, de a szociálpolitikáról folyó beszéd kategóriáit, amelyek a szélesebb társadalom számára is léteznek, továbbá a szociálpolitikát mint elméleti kategóriát a piaccgazdasághoz kötik a V. K. magyar kutatói. A

² „Ha az ország pénztárcája megengedné, az itt felsorolt csoportok közül Ön kiknek a helyzetén javítana legelőször? Kérem, tegye sorrendbe aszerint, hogy kinek a helyzetén javítana először.” A válaszlehetőségek a következők voltak: „nyugdíjasok, sokgyerekesek, munkanélküliek, cigányok, menekültek, fogyatékkal élők, határon túlról áttelepülők”.

³ „Véleménye szerint ma Magyarország lakosságának hány százaléka cigány?”, és „Mit gondol, húsz év múlva Magyarország lakosságának hány százaléka lesz cigány?” A válaszokat százalékban kellett megadni.

texasi kollégák számára viszont evidens, hogy léteznek szociálpolitikai nézetek mint objektumok, és ezek kutathatók is. Hosszadalmas beszélgetések, viták után jött létre az a kérdőív, amely a két világot egyesítette: bekerültek ugyan az amerikai kutatók által elvárt, a pártok és a szakpolitikai döntések viszonyának percepcióját firtató kérdések, de a magyar fél nagy ellenállása miatt csak egyszerűsített formában.

Kimutatom, hogy az egymástól eltérő hallgatolagos és nem hallgatolagos tudáselemek milyen központi szerepet kapnak a kérdések és a válaszkategóriák értelmezésénél. A két csoport egymástól eltérő módon kategorizálja a világot, és ezért a kérdőív elemeit egymástól gyakran radikálisan eltérően értelmezi. Amely kérdés fontos entitás mérésére szolgál az egyik csoport számára, az esetenként értelmezhetetlennek, feleslegesnek tűnik a másik szemében. A „fordított” operacionalizálási folyamatok (amikor arról folyt a vita, hogy a megfogalmazott állítások milyen tényekre vonatkoznak) leírásából kiderült, hogy a kérdőív kérdéseire adott válaszokat milyen sokféle entításra lehet majd az elemzés során vonatkoztatni.

Adatelemzés és a magyar - roma viszony konstrukciója

Néhány más kutatási beszámolót (folyóiratcikket) is bevonok elemzésembe. Az összes elemzett kutatás, ahogy manapság az előítéletkutatások döntő többsége is, reprezentatív mintán végzett kérdőíves módszerrel dolgozik, tehát *egyéni véleményeket és ítéleteket* próbál mérni, állításokkal való egyet (nem) értés alapján. Segítségükkel kimutatom, hogy az előítéletesség-kutatók gyakran következtetnek közvetlenül az előítélet-kutatások eredményeiből a magyar társadalom diszkriminációs hajlandóságára, sőt a kérdőívben „kinyilvánított” tényítéletekkel és előítéletekkel magyarázzák a romákkal szembeni diszkriminációt.

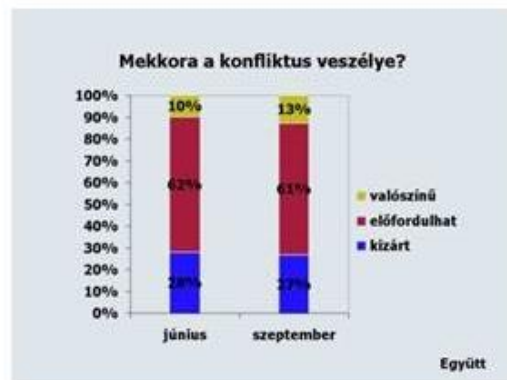
A szerzők számos ténykérdést úgy értelmeznek, mintha azok az előítéleteket mérnék: hogy mekkora a cigányok aránya a magyar társadalomban, hogy bünteti-e a törvény a romák munkahelyi diszkriminációját vagy hogy szabad-e a rendőröknek diszkriminálni a cigányokat, mind-mind olyan kérdésként értelmeződött a magyar kutatók számára, mint ami nem ítéleteket, hanem *előítéleteket* mér, s az így megkonstruált előítéletekből (valójában: ítéletekből) a V. K. kutatói *cselekvésekre* következtetnek.

Összecsúszik a jelen idejű *egyéni percepció* szintje és a *jövőbeni kollektív cselekedetek* szintje. Példa: először a “konfliktusveszély” változóba integrálták az arra a kérdésekre adott választ, hogy mennyire tart valószínűnek a megkérdezett egy magyarországi roma éhséglázadást, valamint hogy „el tudja-e képzelni, hogy a magyarországi cigányok egyszer csak mozgolódní, szervezkedni kezdenek hátrányos megkülönböztetések miatt”, s utána diszkriminációs mérőszámként értelmezték: a *transzlációs lánc elvezet a tényítéletektől az attitűdökön át a cselekvésekig*. És tovább: a *jövőbe*. Ez a transzlációs lánc a V. K. adatait bemutató tanulmány szövegében rejtve marad; a változók létrejöttét ugyan lábjegyzetekben általában dokumentálják, de a szöveg egésze nem veszi ezt figyelembe. Úgy jön létre egy koherensnek és meggyőzőnek tűnő érvelés, hogy a változók értelme a szöveg létrejöttével egyidejűleg *újra* konstruálódik. A tévés vita elemzéséből is kiderül: abból, hogy valaki esélyt lát arra, hogy konfliktus robbanhat ki, vagy rossznak látja a cigányok és a nem cigányok viszonyát, arra következtetnek a kutatók, hogy a megkérdezettek rossz viszonyt *akarnak*, ill. legszívesebben konfliktust *generálnának*.

Az adatok képei és a világ. Elkötelezett szociológia

1. ábra

3. ábra

2. ábra

4. ábra

Fent néhány ábrát láthatunk a kutatás honlapjáról, amelyekben a V. K. kutatói eredményeiket bemutatják.

A kutatók normatív narratívájában a 2. ábra azt mutatja, hogy nem történt ugyan óriási változás egy hétvége alatt, mégis működni látszik a módszer: az emberek előítéletessége, ha csak kismértékben is, de csökkent. Ezt a narratívát sok más, a tévében bemutatott ábra is hivatott igazolni: öröndetesnek találhatik például az az eredmény, hogy a cigányok helyzetének javulását inkább a társadalomra, és nem magukra a cigányokra bíznák a megkérdezettek, hogy inkább együtt oktassák a cigány és nem cigány gyerekeket, mint külön osztályban – tehát hogy az emberek kevésbé hívei a „szegregatív oktatásnak”, ahogy a kutatásvezető fogalmazta. A legtöbb diagram azt bizonyítja, hogy az emberek (részben) olyanok lettek, mint amilyenek *lenniük kellene*: toleránsnak, előítéletmentesnek, integrációpártinak, a szegényeket nem hibáztatónak. Az ábrák a kutatók elmondása alapján ezt a kutatási eredményt hivatottak szemléletesen bemutatni, úgy, hogy a kutatók elmondása alapján esetenként „torzítanak”: ha pl. a 4. ábrán csak az oszlopok egymáshoz viszonyított magasságát vesszük, akkor úgy tűnik, mintha több mint a felére csökkent volna a vélt különbség a romák és a nem romák között. De ha megnézzük a kép szöveges elemeit, látjuk,

hogya a különbség kevesebb, mint 2%. A vizuális és a textuális elemek itt tehát radikálisan ellentmondanak egymásnak. A tudományos eredmények objektív bemutatásának szempontja ebben a narratívában szemben áll azzal a céllal, hogy a kutatók be szeretnék bizonyítani, hogy az előítéleteket csökkenteni tudták, tehát hogy munkájuk sikeres volt. Charles Taylor (1985) a politológiáról beszélve rámutat arra, hogy az, mi számít ténynek, már egy értékelési folyamat eredménye. Fakticitás és normativitás egymást meghatározó folyamatok, nem létezik egyszerű empiriamentes politikatudomány. A tudományos munka *gyakorlata* során – a tudományelmélettel ellentétben -- a mai napig tartja magát a (sokszor tudattalan) elképzelés az értékmentes társadalomtudomány és az értékelés dichotómiájáról, és a háttérben marad, hogy a normatív irányultság egyben mindig empirikus is.

Magyarázási stratégiák és a V. K.

Ebben a részben a V. K. survey eredményeit bemutató tanulmány szövegéből indulok ki; a tanulmányban a kutatók többször meglepetésüknek adnak hangot egy-egy adat kapcsán, vagy kiderül, hogy egy másik, általuk valószínűbbnek vélt eredményre számítottak. Kigyűjtöttem minden olyan szövegrészt a cikkből, **amelyből feltérképezhető a kutatók várakozási horizontja**; a szövegben kikerestem minden olyan részletet, amelyekben ilyen s hasonló szavak szerepelnek: „meglepő“, „szokatlan“, „értelemszerűen“, stb.

Ezekből az idézetekből kiderül, hogy a kutatók elvárasi horizontja a kutatás előtt az alábbi tudáselemeket tartalmazta:

- a romák ellenzik a diszkriminációt
- a romák akkor látják kevésbé konfliktusosnak a nem roma–roma együttélést, ha cigány kisebbségű településen élnek
- a romák kevésbé tartanak valószínűnek egy jövőbeli konfliktust, mint a nem romák
- a romák és a nem romák kölcsönösen leértékelik egymást, a nem romák főleg a morális dimenzióban értékelik le a romákat
- a romák a magyarokhoz érzik magukat a leginkább közel
- a romák a saját felemelkedésükhöz vezető lehetséges utakat teljesen máshogy látják, mint a nem romák
- a romák sok diszkriminációt tapasztalnak meg a saját bőrükön
- a romák nagy különbséget érzlelnék iskolázottság és munkanélküliségi arány tekintetében a romák és a nem romák között
- a romák nagyobb szegénységet látnak Magyarországon, mint a nem romák

Normativitás és a kutatási eredmények

Többször egyértelműen normatív kijelentésekkel is találkozhatunk a V. K. cikkben; ezekből a szövegrészekből kiderül, hogy a kutatók számára mi képvisel értéket:

- a (magától értetődő jelentésűnek vett, nem definiált) jogállamiság
- az integrált oktatás
- a tolerancia
- a szolidaritás

A négy tézis. Okok és értelmezések a V. K. ban

Kigyűjtöttem az elemzett cikk minden olyan részletét, amelyben a kutatók a munkájuk során létrejött survey-adatok közötti oksági összefüggésekről írnak. Két csoportba osztottam az idézeteket. Az első csoportba **az okkereséseket tartalmazó szövegrészeket gyűjtöttem**, olyan hívószavakkal, mint pl. „utal”, „az mutatja, hogy”, „magyarázható” stb. A másik csoportban azok a szövegrészek szerepelnek, amelyekben **a survey eredményeinek értelmezése, kontextusba helyezése** történik. Ilyen kifejezésekkel találkozhatunk pl.: „háritják”, „ellensúlyozzák”, „nem vállalják fel”, „láttatni”, „sejtet” stb.

Az első csoportban kifejezetten szerepelnek a szövegben az „ok” vagy hasonló rokon kifejezések. Ilyenkor a kutatók vagy az adataikban szereplő két változó közötti oksági kapcsolatról beszélnek, vagy egy olyan kapcsolatról, amely szerintük egy változó és egy másik, az empirikus elemzésbe nem bevont jelenség között áll fenn. A második csoportban is az adatok bemutatása történik, viszont olyan szóhasználattal, kifejezésekkel, amelyek a korrelációk bemutatásán túl egyidejűleg értelmezik is azokat. Itt az értelmezés nem válik el az adatok bemutatásától, és szinte feltűnés nélkül kap meg egy korreláció egy értelmezést.

Az idézetek alapján szintetizálok **négy tézist**, amelyek mint magyarázatok működnek a szövegben (**félkövéren**). Az egyik tézist két, tartalmilag egymásra nagyon hasonló elemre (3a és 3b) bontottam. 25, a roma–magyar viszonyt taglaló, oksági összefüggést megállapító, ill. magyarázó idézetet találtam a szövegben, abból 22-t be lehetett illeszteni a négy tézis egyikébe (két olyan idézet van, amely két tézisbe is illik). Ezek a tézisek a többségi társadalom attitűdjeire, a romák attitűdjeire, és a magyar-roma viszonyra vonatkoznak. Ezekkel az elemekkel magyarázzák a kutatók a kérdőíves kutatásuk eredményeiben található sokféle összefüggést:

- 1. A magyar többségi társadalom nem akar romákkal együtt élni, szegregálni akarja őket, és előítéletes velük szemben.**
- 2. Konfliktusok vannak romák és nem romák között.**
- 3. (a) A romák integrálódni szeretnének a magyar társadalomba.
(b) A romák annyira integrálódni szeretnének a magyar társadalomba, hogy olykor a romákkal is szembefordulnak.**
- 4. A nem romák nem szeretnének a romák hátrányos helyzete érdekében tenni.**

Magyarázat és normativitás

Nem csak a kutatási beszámoló szövegelemzése során tudjuk kimutatni a fenti négy tézist, amelyek magyarázó erővel bírnak a szövegben. Ha a kutatás más lépéseit is bevonjuk az elemzésbe, akkor még jobban alá lehet támasztani azt, hogy ez a négy tézis nemcsak az adatok elemzését, hanem a kérdőívkészítési folyamatot is befolyásolta; a kutatók által kimutatott szegénységattributionis létrejöttének elemzésével pedig igazolni tudjuk az előbb kimutatott normatív kutatói álláspontokat: hasonlóan több, az előző fejezetben említett előítélet-kutatáshoz, a V. K. kutatóinak narratívájában is a kérdőívben kinyilvánított erős egyéni diszkriminációs hajlandóság és előítéletes attitűd következményeként jelenik meg a romák kirekesztett társadalmi helyzete, és ezt az ún. „külső” okokkal élő magyarázatot a kutatók normatívan el is várják a magyar társadalomtól. Az egyik tézis (“A magyar többségi társadalom nem akar romákkal együtt élni, szegregálni akarja őket, előítéletes velük szemben”) megjelenik az adatelemzés során is; erre sorok fel most több példát:

- A kutatók ugyanazokat az válaszokat néha más-és-másképp könyvelik el; például a kutatók a „szakképzettség hiányát” (mint a szegénység egyik lehetséges okát) belső és külső okként egyaránt értelmezik; ha a romák hivatkoznak a szakképzettség hiányára, azt a kutatók *külső* attribúcióként definiálják. Ha viszont a nem roma válaszadók hivatkoznak erre, akkor válaszaik mögött szerintük „a romák felelősségét is hangsúlyozó attitűd húzódik meg”, tehát *belső* okot vélnek tetten érni.
- Azok a magyarok (értsd: V. K. kérdőívének nem roma válaszadói), akik a romáknál kevésbé gondolják a többségi társadalmat felelősnek az interetnikus konfliktusokért, a kutatók szerint „hárítják a konfliktusokkal kapcsolatos felelősségüket”.
- A rendőrök által elkövetett diszkriminatív viselkedést elítélők aránya a survey adatok alapján 60%; viszont mindazokat is, akik szerint nincsen Magyarországon cigányellenes diszkrimináció a rendőrség körében, a kutatók a diszkriminációpártiak körébe sorolják. E translációs láncban egy tényítéletből (abból, hogy a megkérdezett szerint nem diszkriminatívak a rendőrök) következtetnek a kutatók egy diszkriminációt elfogadó, tehát előítéletes attitűdre.
- Ha a nem romák a romák szegénységének okát (többek közt) a sok gyerekben látják, az előítéletesnek számít a kutatók szerint. De ha a romák említik ugyanezt az okot (az állítás a kérdőívben így hangzott: kevesebb gyerek vállalása szükséges ahhoz, hogy

javuljon a cigányság helyzete), akkor a tanulmány szövegében ez a következőképpen jelenik meg: „Mindezt kiegészíti, hogy még a gyerekszám *ésszerű* korlátozását is előkelő helyre teszik. [kiemelés tőlem, G.J.]” A szerzők beillesztik az „ésszerű” kifejezést, noha ennek semmi nyomát nem találni a kérdőívben. A gyerekszám csökkentését itt a racionális cselekvés indokolja; *pozitív* jelentésű lesz tehát az az állítás, ami a nem romáknál az *előítéletesség* jele volt.

- Az a kérdés, amellyel a hátrányos helyzet okaira kérdeznak rá a kutatók: míg a nem cigányok esetében a *szegénység* okaira kérdeznak rá, a cigányok esetében *hátrányos helyzetük* okaira. A válaszlehetőségek nagy része mindeközben megegyezik. A kutatás alapkonceptiójából látszik, hogy mennyire fontos a magyar-roma bontás már az elemezendő adatok kijelölése során; más eloszlásokra a kutatók nem igazán voltak kíváncsiak. A látens rasszizmus kimutatása volt az egyik visszatérő elem a tanulmányírás során; azokat például, akik a rendőrök cigányokkal szembeni szigorúbb fellépésének óhaját a rendőri munka hatékonyságának növelésével indokolták, a kutatók a látens előítéletesek csoportjába sorolták.
- Két másik kérdés, amelyek a romák magyarországi arányára vonatkoztak: „*Véleménye szerint ma Magyarország lakosságának hány százaléka cigány?*”, és „*Mit gondol, húsz év múlva Magyarország lakosságának hány százaléka lesz cigány?*” A válaszokat százalékban kellett megadni. Ahogy már korábban írtam, a kérdőív magyar szerkesztői ezt a két kérdést *előítéletesség-mérő kérdésnek* szánták. A gondolat egyszerű: a cigányok szaporasága közkeletű előítélet, és ezt ezzel a két kérdéssel jól lehet mérni. Tehát ha úgy látják a megkérdezettek, hogy 20 év múlva több cigány lesz, mint most, akkor ők előítéletesnek számítanak a kutatók szerint.
- Arra is találunk példát, hogy egy másik tézis (konfliktusok vannak romák és nem romák között) hogyan működik az adatok létrehozásakor: A konfliktusokkal kapcsolatos két kérdés így hangzott: „Ön szerint vannak-e konfliktusok a cigányok és a nem cigányok között Magyarországon?”, ill. „És a lakóhelyén (Budapesten a kerületében) voltak-e konfliktusok a cigányok és a nem cigányok között az elmúlt egy-két évben?” A válaszlehetőségek a „nincsenek” és a „nagyon súlyos konfliktusok” között mozogtak mindkét kérdés esetében. A válaszalternatívák mutatják meg azt az értelmezési teret, amelyben a kutatók a cigányok és a magyarok viszonyát elképzelik: az öt választható válasz között egy van, amely szerint nincs konfliktus, a többi négy már csak a konfliktus mértékében különbözik.

A V.K. eredményeit bemutató cikkben a magyarázat, úgy tűnik, inkább a vizsgálatban *nem* szereplő tézisek, magyarázatkísérletek felsorakoztatása: a kutatók ad hoc jelleggel vonnak be bizonyos érveket az adatok magyarázatául, amikor egy számukra meglepő összefüggésre bukkannak. Ilyenkor nem az előzetes elvárásuknak megkérdőjelezése vagy falszifikálása a következő érvelési lépcsőfok a szövegben, hanem ad hoc magyarázatokat kapunk az adatok értelmezése érdekében. Az ad hoc magyarázatokkal évtizedek óta foglalkozik a tudományelméleti szakirodalom; tehát látható, hogy az általam elemzett kutatás magyarázati

struktúrája egy széles nemzetközi trendbe illeszkedik. Meehl (1967) rámutat arra, hogy azokat a kísérleti eredményeket, amelyek nem az előzetes elvárásoknak megfelelően végződtek, tehát a hipotézis falszifikálódik, ad hoc tézisekkel egészítenek ki. Ilyen ad hoc segédhipotézisekkel kutatási sorozatokat lehet létrehozni; az egyik kísérlet segédhipotézise válhat a következő kutatás középpontjává, amely kutatásban megjelennek újabb segédhipotézisek stb. Így olyan nomológiai hálózatban mozgunk, ahol nem kérdőjeleződik meg a hálózat egyetlen alapvető szála sem. Az általam szintetizált tézisek eredete, amelyek mint magyarázatok működnek, nem feltárt. Goldthorpe (2001: 4), széles körű szakirodalomra hivatkozva azt javasolja, hogy a narratívák ne ad hoc módon lépjenek be a társadalomtudományos magyarázó szövegbe, hanem a társadalmi cselekvés egy megalapozott elméletének keretében. Megállapítja, hogy a változószociológiára alapozó társadalomtudományos módszertan nem tud megalapozott oksági következtetéseket kitermelni. Ennek a hiányosságnak az orvoslására az javasolja, hogy az okot és az okozatot jelölő változók között feltételezett generatív folyamat, ill. mechanizmus leírásából az azokat tesztelhető hipotéziseket dolgozzanak ki. A V. K. -féle, mechanizmusokra hivatkozó magyarázat ad hoc magyarázat, ahol viszont nem igazán válik érthetővé, hogy hogyan kapcsolódik a magyarázat az empirikus adatokhoz (Hedström – Ylikoski 2010: 64; Porpora 2007); hisz látható, hogy az idézetekben a magyarázatok és az empirikus adatok közötti kapcsolat nem feltárt. A szerzők hivatkoznak állítólag már korábban verifikált (vagy általánosan elfogadott) tudáselemekre, amelyek eredete viszont nem tiszta. Itt talán inkább az unifikációs magyarázati törekvéssel van dolgunk (Kitcher 1989), néhány mögöttes okra próbálnak sok jelenséget redukálni; viszont anélkül, hogy verifikálni, falszifikálni lehetne a magyarázatot. A popperi tudományelmélet (Popper 1997) egyik fő alaptétele, hogy a tudományban végleges verifikálásra nincs mód, mert tudományos elméleteket biztosan csak falszifikálni lehet. Philip Gorski (1968: 2) az átfogó társadalomtudományos elméletek kapcsán rámutat arra, hogy a szociológusok elvileg elköteleződnek a falszifikáció mellett, de valójában egyetlen elméletet sem falszifikáltak.

Okok, modellek, mechanizmusok

A változó-alapú szociológia módszertan kapcsán számos kritika fogalmazódik meg, amelynek a V. K. kutatás kapcsán is valid néhány eleme, ahogy a legtöbb mainstream, változókkal dolgozó kutatás esetében is az. A V. K. kutatásban is (de a magyarországi társadalomtudományos kutatásokban általában) a korrelációból indulnak ki a kutatók, amikor a változók közötti összefüggéseket kutatják. Ha nincs korreláció két változó között, fel sem merül, hogy bármilyen oksági összefüggés állhatna fenn, korreláció nélkül nem kerül sor oksági összefüggésről való beszédre a szövegben, noha ez elképzelhető volna (Irzik 1996).

A V. K. kérdőívében a kutatók néhány lehetséges okot operacionalizálnak, és próbálják néhány okozatra tett hatásukat mérni. Abbott (1988:175) rámutat arra, hogy empiricista kvantitatív társadalomtudományos módszerek abból az implicit feltételezésből indulnak ki, hogy egy kutatáson belül egy változó attribútuma (pl. a magas vagy az alacsony iskolázottság, vagy a fiatal vagy idős kor) pontosan egy darab másíknak lehet az oka; viszont ez a feltételezés számos társadalomtudományos elmélet esetében *nem* állja meg a helyét.

Ugyanis számos attribútumnak akár egymással ellentétes hatásai is lehetnek, amelyek egy faktor- vagy regresszióelemzés során matematikailag „kioltják” egymást (Abbott 1998: 176). Az oksági lánc irányát is meghatározza az elemzés; egy modellben az *okot* reprezentáló változók nem válhatnak az egyik almintában *okozatot* reprezentálóká, noha elméletileg plauzibilis lenne a váltás.

Rámutatok, hogy az elemzett szövegben nem igazán látunk explicit hipotézist vagy hipotéziseket. A felvonultatott magyarázatok esetében, amelyek az empirikus adatokat hivatottak értelmezni, nem látunk a szövegben tesztek vagy alátámasztást korábbi kutatásokból származó eredményekkel (amelyek mint szabályok működhetnének egy induktív vagy deduktív magyarázati sémában). Előzetesen lefektetett hipotézisek verifikálására vagy falszifikálására nem történik kísérlet. Noha elvileg lehetnének egymástól eltérő hipotézisek a szövegben, és találkozunk megfigyelések szekvenciáival is (a survey eljárást nyugodt szívvel nevezhetjük ennek), nem igen tudunk meg semmit arról, hogy a kapott adatok melyik hipotézist támasztják alá *egy másik lehetséges hipotézissel* szemben. Nem tudjuk, hogy az eredményeink milyen erősek, mi az adatok elvárt információtartalma. Tehát nem tudni, hogy az adatok mennyire erősen támaszthatnak alá egy (akár ki nem mondott) hipotézist. Fontos hangsúlyozni, hogy ez a fajta érvelés se nem ritka, se nem kizárólag a magyarországi szociológiára jellemző (Jasper és Young 2007).

Aktánsként az „előítéletes magyar társadalom” jött létre a V. K. eredményeit bemutató szövegben: pl. ugyanaz a két változó (a gyerekszám csökkenése és a szakképzettség hiánya mint a szegénység oka) a folyamatosan módosuló hálózatokban legalább két-két különböző aktánsként van jelen. Különböző jelentéssel és jelentőséggel ruházzák fel őket, különböző érveléseket tesznek lehetővé, különböző objektumok („előítéletes magyarok”, ill. „megértő romák”) létrehozásában kapnak szerepet. Ugyanez a fajta előítéletes társadalom az, ami mint a magyarázati séma több lépcsőjeként is megjelenik -- mint kiindulópont és mint kutatási eredmény is.

Úgy tűnhet első látásra, hogy a statisztikus-relevancia magyarázati sémát választják a kutatók: a survey adatokat statisztikai módszerekkel elemzik, tehát mintát vesznek a populációból és kiszámítják a korrelációk erősségét az adatokból. Viszont változók együttjárását jellemző mérőszámok alig-alig szerepelnek a szövegben olyan mutatókként, melyek oksági érvelés alapjai lehetnének. Tehát nem állíthatjuk, hogy statisztikai-relevancia magyarázati modell alapján történik a magyarázat. Az eloszlások okairól szóló kutatói hipotézisek, elvárások néha (akár impliciten) megjelennek a szövegben, de csak mint sejtések, vagy utólagos meglepetések; tudományos módszerű tesztelésnek *nincsenek* alávetve. Az általam fent szintetizált, a szövegben a kutatók által használt magyarázó tézisek eredetéről nem találunk tudományos módszerű értekezést. Tehát a magyarázat erejét a kutatók olyan okokból eredeztetik, amelyek **nem** a kutatás tárgyát képezik. Sokféle jelenséget (a mintában talált együttjárásokat) néhány magyarázati séma alá sorolnak be; az oksági kapcsolat azonban, amely a korrelációk mögött – nem szükségszerűen, de esetlegesen – rejtőzhet, nem okvetlenül egyértelmű, s nem is tematizálják a kutatók az írásukban. Sternwedel (2004) leírja, hogy egy kognitív rendezési folyamat eredménye egy kauzális tudományos magyarázat. A kognitív rendezési erőfeszítés háttérben az általam elemzett szövegekben nem látunk első látásra egy olyan meghatározott metodológiát, amely alapján szubszumálnak bizonyos megfigyeléseket, amelyeket aztán egy okkal magyaráznak. A metodológia a háttérben vehető

csak ki, és a kutatók számára mérvadó tudományos hagyományok által meghatározott: meglátásom szerint ezek azok a magyar társadalom működésére vonatkozó kutatói feltételezések, amelyeket a négy magyarító tételben szintetizáltam.

Léteznek olyan tényezők, amelyeket függő és független változókra alapozó társadalomtudományos elemzések során *nem* mérnek (Abbott 1988; Lieberson 1992). Nevezhetjük ezeket pontosabban meg nem határozott kontextusnak, vagy erőnek, amelyek alapvetően határozzák meg a változók közötti összefüggéseket. Az általam szintetizált téziseket úgy is fel lehet fogni, hogy ezek a változók összefüggéseit mozgató kontextusokra, erőkre vonatkozó kutatói feltételezések.

A V. K. ábrában manifesztálódó összefüggések nem rendezhetők objektíven egy „értelmezhető” és egy „értelmezhetetlen” csoportba. Valójában az a kérdés, hogy hogyan válhat egy ábra, egy statisztika, a kérdőív egy kérdésének értelmezése *a szöveg végső céljának szempontjából* értelmessé. Láttuk, hogy *ugyanaz az állítás mozgósítható két, egymásnak ellentétes következtetés alátámasztására is* (Lieberson 1992: 12). Ilyen és más hasonló stratégiákkal elérhető, hogy a heterogén, egymásnak más kontextusban ellentmondó részek összeálljanak egy koherens érvelési stratégiává. A V. K. esetében a roma mivolt a legfontosabb magyarító változó a kutatók érvelése során. Azt a mechanizmust azonban, amely más-és-más eloszlásokhoz vezet a romáknál és a nem romáknál az elemezett magyarítandó változók esetében, a kutatók nem támasztják alá sem hipotézisekkel, sem modellekkel. Az általam szintetizált négy tézis az, ami meghúzódik a romaság mint magyarító változó mögött, és amik a kutatók explicite ki nem mondott elképzelései szerint megmagyarázzák a romaságnak mint független változónak az általuk elemezni kívánt függő változókra mért hatását.

A V. K. eredményeit taglaló tanulmány, mint a kutatók oly sok szövegének egyik fő mondanivalója – és egyben alapvető kiindulópontja –, hogy mennyire előítéletes a magyar társadalom. Ehhez a szerzők a kérdőív többértelmű, sokszor számukra értelmezhetetlen eredményeit azokkal a fogalmakkal, azokkal az ellentétpárokkal írják le, amelyek egyértelművé rendezik az adatok tömegét; bizonyos szempontból az előítéletkutatás lakatosi kemény magjának mondhatjuk az általam kimutatott téziseket. Ezek a tézisek nem megkérdőjelezhetők, hiszen a kutatómódszertan maga nem ad erre lehetőséget (Lakatos 1970: 135). Ugyanis azzal, hogy az adatok, a változók, maguk a kérdőíves kérdések lehetséges értelmezési tere rendkívül tág, a kutatók könnyen tudják mobilizálni ezeket, hogy a megszokott, elismert, elvárt tudományos eredményekre jussanak. Abból a szempontból viszont nem hasonlítanak ezek a tézisek a lakatosi kemény magra, hogy a kutatók valójában nem igazán hivatkoznak egy magot képző szisztematikus kutatásokra vagy azok tudományos módszerekkel történő verifikálására, vizsgálatára.

A kutatók attitűdjeinek vizsgálatából kirajzolódik egy cigány-magyar viszony, ami alapvetően meghatározza az adatelemzést. Az előítéletkutatások nem azt kutatják, hogy milyen etnikai csoportok és hogyan körvonalazódnak Magyarországon az élet különböző színterein és ezeknek mi a dinamikájuk. Homogén, térben és időben fix etnikai csoportok tételeződnek, a szövegekben arról van szó, hogy a „cigányok” és a „magyarok” mit gondolnak egymásról. És: az adatelemzésekben az a válaszó minősül előítéletesnek, tehát bélyegződik meg negatívan, aki „rossz” véleménnyel van a cigányokról. A „rossz” vélemény pedig a szociológusok szerint (akik egyik hagyományos érvelési sémájában a megbélyegzés

fontos szerepet játszik a társadalmi különbségek magyarázatánál) az, ami a kisebbség bizonyos jellemzőiben láttatja a hátrány forrását, és nem a többség attitűdjeiben és tetteiben. Az adatelemzésekben a magyarok előítéletes, diszkriminatív emberekként fogalmazódnak meg, akik a cigányokat bűnöző és ingyenélő embereknek látják, a cigányokat pedig elnyomott, előítéletektől és diszkriminációtól sújtott csoportként látjuk. E konstrukció, hangsúlyozom, nem csupán a megkérdezettek által elmondottakon alapszik, hisz a kérdések és a válaszkategóriák, továbbá a válaszok specifikus kutatói értelmezése által maguk reprodukálnak olyan tudássémákat, amelyek szinte elkerülhetetlenné teszik az ezeket reprodukáló válaszokat.

A kutatásom alapján kiderül, hogy a magyarországi előítéletkutatások esetében politikailag elkötelezett és az absztrakt empiricizmus nem különíthető el olyan életesen, ahogyan azt a pozitivisták társadalomtudományok iránt elkötelezett tudósok tudományképében él. Noha a kutatók a survey szociológia és a számítógépes statisztikai programok által biztosított módszerekkel dolgoznak, munkájuk mégis az elkötelezett szociológia jegyében folyik. Az elemzett tudományos gyakorlat hipotézisem alapján egyfelől egy bizonyos társadalomtudományos hagyomány és politikai elköteleződés szülte, másfelől pedig fenntartja és megerősíti azokat. A tudományos gyakorlat ontológiai vizsgálata felfedi azokat a gyakorlatokat, amelyek meghatározzák, hogy „mi van” és hogy a gyakorlatokban rejlő normák aztán a világnak milyen politikai vegyértéket kölcsönöznek (Woolgar-Lezaun 2013: 327).

Irodalom

- Abbott, Andrew (1988): Transcending General Linear Reality. *Sociological Theory*, Vol. 6, No. 2 (Autumn, 1988), pp. 169-186.
- Benhabib, Seyla (1996b): Introduction. In: Benhabib, Seyla (1996a) szerk: *Democracy and Difference. Contesting the Boundaries of the Political*. Princeton University Press, 3-18.
- Foucault, Michel: *A szavak és a dolgok*. Osiris, 2000.
- Goldthorpe, John H (2001): Causation, Statistics and Sociology. *European Sociological Review*, Vol. 17, Nr. 1, 1-20.
- Gorski, Philip S. (2004): “The power of deductivism: a constructive realist model of sociological explanation.” *Sociological Methodology*, Vol. 34, pp. 1-33.
- Hacking, Ian: *The social construction of what?* Harvard University Press, 2003.
- Hedström, Peter – Ylikoski, Petri (2010): ‘Causal Mechanisms in the Social Sciences’. *Annual Review of Sociology*, 2010. 36: 49-67.
- Irzik, Gürol (1996): Can Causes be Reduced to Correlations? *The British Journal for the Philosophy of Science*, vol. 47: 249-270.

- Jasper, James M. - Young, Michael P. (2007): The Rhetoric of Sociological Facts. *Sociological Forum*, Vol. 22, No. 3 (Sep., 2007), pp. 270-299.
- Kitcher, P., (1989), 'Explanatory Unification and the Causal Structure of the World', in P. Kitcher and W. Salmon (eds): *Scientific Explanation*, 410-505. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Knorr-Cetina, Karin (1999). *Epistemic Cultures. How the Science Make Knowledge*.
- Lakatos Imre (1970): Falsification and the Methodology of Scientific Research Programmes. In: Lakatos and Musgrave eds (1970): *Criticism and the Growth of Knowledge*. Cambridge: the University Press, 91-195.
- Lieberson, Stanley (1992): Einstein, Renoir, and Greeley: Some Thoughts about Evidence in Sociology: 1991 Presidential Address. *American Sociological Review*, Vol. 57, No. 1, (Feb., 1992), pp. 1-15.
- Lieberson, Stanley (1997): Modeling Social Processes: Some Lessons from Sports. *Sociological Forum*, Vol. 12, No. 1, pp. 11-35.
- Lynch, Michael (2013): „Ontography: Investigating the production of things, deflating ontology” *Social Studies of Science*, vol. 43, no. 3, pp. 444-462.
- Meehl, Paul E (1967): Theory-Testing in Psychology and Physics: A Methodological Paradox. In: *Philosophy of Science*, Vol. 34, No. 2, (Jun., 1967), pp. 103-115.
- Mihic, Sophia – Engelmann, Stephen G. – Wingrove, Elizabeth Rose (2005): „Making sense in and of political science”. In: Steinmetz, George (ed): *The Politics of Method in the Human Sciences: Positivism and its Epistemological Others*. Durham, NC: Duke University Press, pp. 470-495.
- Mouffe, Chantal (1996): Democracy, Power, and the „Political”. In: Benhabib, Seyla (1996a) szerk: *Democracy and Difference. Contesting the Boundaries of the Political*. Princeton University Press, 245-156.
- Némedi Dénes (2006): A civil társadalom és a társadalomtudományok. Megjegyzések Burawoy közszociológiai programjához. *Replika* 54–55 (2006. október): 97–103
- Popper, Karl R. (1997): *A tudományos kutatás logikája*. Budapest, Európa.
- Porpora, D. (2007). “Sociology’s Causal Confusion.” In Ruth Groff (ed.), *Revitalizing Causality: Realism about Causality in Philosophy and Social Science*. New York: Routledge, pp. 196-204.
- Steinmetz (2005b): „Scientific Authority and the Transition to Post-Fordism: The Plausibility of Positivism in U.S. Sociology since 1945”. In: Steinmetz, George (ed) (2005): *The Politics of Method in the Human Sciences: Positivism and its Epistemological Others*. Durham, NC: Duke University Press. 275-323.
- Stemwedel, J. D. (2004). Explanation, Unification, and What Chemistry Gets from Causation. *Philosophy Of Science*, 71(5), 1060-1070.

Woolgar, Steven – Lezaun, Javier : „The wrong bin bag: A turn to ontology in science and technology studies?” *Social Studies of Science*, June 2013, vol. 43 no. 3, 321-340, doi: 10.1177/0306312713488820.